

ПОЕТОНИМИ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ІМПЛІЦИТНОЇ ІНКЕКТИВИ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС

В статье проанализированы поэтонимы, используемые в художественных произведениях Марии Матиос для реализации инвективной интенции, выявлены компоненты поэтонимной семантики, способствующие возникновению инвективного смысла в высказываниях. Представлена семантическая классификация инвектив. Выяснена специфика синтаксических конструкций, способствующих образованию инвективного содержания высказывания в художественном дискурсе писательницы.

Ключевые слова: инвектива, коннотоним, поэтоним, имя собственное.

The analysis of proper names used in works by Maria Matioš for implementation of invective intentions. Components of poetonym semantics that drive appearance of invective meaning of utterances were revealed. Semantic classification of invective was introduced. It has been found semantic specificity of the syntactic structures that contribute to the formation of invective content of expression in the artistic discourse of the writer.

Key words: invective, connotonym, poetonym, proper name.

Однією з центральних проблем сучасної лінгвістики є потенційна конфліктність мови, що є явищем деструктивним і реалізується, перш за все, в інвективі. До дослідження засобів реалізації деструктивних комунікативних намірів останнім часом звертаються не лише лінгвісти, а й юристи, журналісти, політологи та соціологи. Відтак, спостерігається науковий плюралізм теоретичного осмислення інвективи. У широкому сенсі під інвективою розуміємо спосіб існування мовної агресії, що сприймається в даній соціальній спільноті як різкий чи табуований і виконує певні прагматичні функції (О. В. Саржина, В. І. Жельвіс, І. А. Стернін). У вузькому — як вербальне порушення, здійснюване за допомогою некодифікованих лексичних засобів

(В. І. Жельвіс, Г. В. Завражина, С. В. Форманова). Інвективу як жанр досліджують Н. О. Анненкова, М. М. Бахтін, Л. П. Крисіна, О. В. Михалькова, С. В. Форманова, Б. Я. Шаріфуллін та ін.

У нашій статті ми трактуємо інвективу як “літературну форму слів та виразів, яка за допомогою усіляких способів (метафоричних, порівняльних зворотів, епітетів, перифраз та ін.)” [1: 35] має на меті образити адресата, знизити його соціальний статус, заподіяти йому психологічної шкоди (М. Д. Голєв, Б. Я. Шаріфуллін, О. В. Саржина, Г. В. Кусова та ін.) “з урахуванням ментальних та етичних установок певного суспільства” [1 : 35]. Отже, “поняття “інвектива” пов’язане з уявленням про образливий потенціал мовних одиниць” [2: 10].

Інвективність як функціонально-семантична категорія (ФСК) має ядро-периферійну структуру. Ядро складає лексика. Периферія ФСК інвективності представлена одиницями різних рівнів: граматичні й синтаксичні засоби, призначені для формування інвективних значень, а також контекстуально-мотивовані мовленнєві засоби, що відображають часткову семантику інвективності [3: 7]. У полі нашого дослідження перебуває периферійна зона ФСК інвективності.

Основним маркером інвективності є використання стилістично зниженої лексики, апелятивів, що мають у своїй семантиці негативно-оцінний компонент. Проте цілком слушно зауважує С. В. Форманова, що “у формі інвективи можуть бути використані будь-які мовні засоби, але у переносному значенні, тобто створюються нові метафоричні образи. Такі інвективи є негативно-оцінними номінаціями, що дозволяє інвектору переконувати інвектанта й реципієнтів та обґрунтовано доводити свою думку” [1], а отже, унікальність семантики інвектив полягає в їх переважно конотативній спрямованості [4]. Значно рідше використовуються для реалізації інвективної тактики поетоніми. Це пояснюється тим, що онімна лексика, у першу чергу, служить засобом ідентифікації номінованих об’єктів, і лише поява конотативних (а саме: негативно-оцінних) відтінків у семантиці виявляє інвективні потенції власних назв. Як правило, використання конотативних поетонімів відбувається в експресивних синтаксичних конструкціях, тому доцільним вважаємо дослідження основних синтаксичних засобів, що підсилюють інвективні смисли поетонімів.

Актуальність представленої розвідки обумовлена тим, що інвективний потенціал поетонімії досі не був предметом окремого дослідження. Фіксуємо побіжні згадування про оніми-інвективи (М. М. Тор-

чинський, Г. В. Завражина, Г. З. Гайнетдинова, Н. В. Солнцева, Н. О. Остроушко). Так, наприклад, М. М. Торчинський, досліджуючи емоційно-експресивні ознаки пропріальних одиниць, припускає, що “з історико-етичних міркувань власні назви на кшталт *Ярополк Окаянний* варто кваліфікувати як інвективні” [5: 132]. Н. В. Солнцева розглядає інвективне функціонування зоонімів [6]. Поетоніми, інвективний потенціал яких реалізується з урахуванням прагматичної інформації, зокрема, антропоніми та етніоніми, відносять до знаків вербальної агресії [7: 19–21], до онімів “зниженого” регістру [8: 105]. Зневажлива форма імені, глузлива або образлива назва кваліфікуються ономастами як імена із негативною (пейоративною, аугментативною, принизливою, насмішкуватою) конотацією. Доречно зауважити, що зазначені типи конотації збігаються з маркерами інвективності. Досліджуючи явище синонімії власних назв, Н. В. Подольська призвичає *Смертін*, *Бардакова*, *Дураково* розглядає як грубі, непристойні, образливі, і тому вони були замінені на евфемістичні *Смирнов*, *Бурдукова* і *Сонячне* відповідно [9: 148]. Ми вважаємо, що табуйовані пропріальні одиниці також доцільно розглядати як інвективні, оскільки під лінгвістичним терміном “інвектива” розуміємо “спосіб існування вербальної агресії, який сприймається в тій чи тій соціальній групі як різкий або табуйований” [10: 342].

В художніх творах Марії Матіос фіксуємо поетоніми та відпоетонімні апелятиви, наділені інвективним потенціалом. Зауважимо, що імпліцитна інвектива, реалізована засобами поетонімії, має місце на різних рівнях мовної системи: лексичному (наприклад, бібліопоетонім “*Солодка Даруся*”, де лексема *солодка* зі значенням ‘божевільна’), морфемному (“*Петрусь — чорний вус*”, де демінутивний суфікс *-ус* має зневажливий відтінок), словотвірному (оказіональний композит *павлоїд*, онімізація апелятива *паркалаба*), синтаксичному, адже, погоджуємось із І. В. Заложною, графічні, словотворчі, лексичні одиниці, які служать для репрезентації імпліцитної інвективи, реалізують свій інвективний потенціал у результаті використання автором тексту спеціальних мовних прийомів, котрі формально реалізуються у структурі речення [11:180].

У цілому ми схиляємось до семантичної класифікації інвектив О. В. Михалькової: інвектива про фізичні вади, розумові недоліки, вік, соціальний статус, тваринну природу, девіантну соціальну поведінку, деструктивну природу, нетипову сексуальну поведінку, дивні харчові пристрасті, походження і родинні зв'язки [12]. Проте у нас

викликає сумнів стрункість цієї класифікації. Так, наприклад, канібалізм дослідниця відносить до інвективи про дивні харчові пристрасті, хоча, за даними психологів і соціологів, це є крайньою формою деструктивних дій. Крім того, дотримуючись класифікації девіантної поведінки американського соціолога Г. Беккера [13], ми вважаємо інвективу про нетипову сексуальну поведінку підвидом інвективи про девіантну соціальну поведінку.

Розглянемо деякі семантичні типи інвектив на конкретному мовному матеріалі. Інвектива про психологічні недоліки, негативні риси характеру реалізується через використання міфопоетоніма *відьма*, що має значення 'язиката сусідка-пліткарка': "*Скоро облетить солодкий цвіт, / І якась — іще недавня — відьма / Понесе цю новину у світ: / Двоє з Одіїв умерли від обіймів*" [14: 23].

Інвектива про фізіологічні недоліки відбиває таку людську ваду, як надмірне задоволення потреб у сексі: "*Ніхто й ніколи не розкаже, як не вдавився сільський донжуан шинкою і домашніми ковбасами, коли після гоління мусів вечеряти з господарями*" [14: 23].

В інвективі про соціальні деструкції здійснюється стратифікаційно-категоріальне подання явищ расової і національної дискримінації, ксенофобії, тероризму, політичних репресій, девіантної соціальної поведінки (злочини особливого ступеня тяжкості, насильство, нетипова сексуальна поведінка). Расова і національна дискримінація, ксенофобія безпосередньо відтворюється за допомогою етнопоетонімів: "*А уявімо собі, що у Вашого обранця голова кучерява, як у негра, а Ви хочете натякнути йому сьогодні, що це вас зовсім не лякає і не знічує, що тоді?*" [14: 81]. Плюраля топопоетонімів передає екстралінгвальну інформацію про географічний об'єкт, події, що з ним асоціюються (у нашому випадку — політичні репресії), і здатна надавати висловлюванню інвективного змісту: "*Як не в свої бункери, то у свої сибіри*" ("Москалиця") [15: 63]. Відконотонімний топопоетонім *сибіри* характеризується досить високою асоціативною валентністю. Прагматична значущість його полягає у тому, що він виступає засобом прокламування ідеологічних постулатів, є інвективою проти ідеологічних стереотипів, формою символізації політичного простору.

Інвектива про девіантну соціальну поведінку експлікує, зокрема, такий вид злочинної діяльності, як крадійство: "*Ви ж розумієте, як забирають стіни цемент на звичайній будові. А це ж торт! Це не той випадок, коли можна вкрати. Отже, збивайте сметану з цукром так ретельно і довго, ніби цю суміш готуєте для скріплення Китайського муру*

чи Пізанської вежі". [14: 81]. Інвективні інтенції стають очевидними з речення *"Це не той випадок, коли можна вкрати"*, що передує вживаним прагмапоетонімам. Інвектива проти політичної злочинності представлена множиною антропоетонімів та відантропоетонімним апелятивом, що є також засобами окреслення певного типу особи — зрадника, ворога: *"О-о-о, ти не бійся... Я відомщу, якщо доведеться, й за тебе, й за всіх Довгополів твоїх! Німцям не відомстив — то цьому кодлові відомщу..."* ("Юр'яна і Довгопол") [16: 34]. Поява інвективного змісту в окличному реченні підсилена наступним вживанням негативно-оцінних лексем *кодло* і *відомщу*. *Довгополи* — конотонім зі значенням 'кривдники', у тексті представлений також апелятивізованим. Так, у реченні *"Що їй більше зроблять тепер, коли її чоловіка відібрали такі довгополи й довгоруки..."* відбувається символізація пропріативів [16: 28]. Інвективні смисли посилено вживанням дейксисів *всі*, *такі*.

У художній прозі Марії Матіос фіксуємо вживання конотонімів у формі множини, що позначають "не велику кількість осіб, об'єднаних на основі спільної ознаки, а саму цю ознаку — властивість або якість" [17]. Натякаючи на підсудну діяльність одіозного судді, що набула широкого резонансу, і йому подібних, плюраля поетонімів вказує проте не на осіб-послідовників, а на складне, багатоаспектне негативне соціально-правове явище — корумпованість суддівської влади: *"І хоч Ви не такі винахідливі і безстрашні, як знамениті на всю планету львівські "засівальники" у мантіях Феміди, але навіть ви, довго не аналізуючи і не слухаючи всякі ворожі голоси, також розвернули свої голоблі до тієї цивілізованої Європи і одурілої від тотальних підозр і страху перед тероризмом Гамерики"* [14: 160]. Конотонім *"засівальники"* — алюзія до реального прізвиська екс-губернатора Львівщини, колишнього глави Львівського апеляційного адміністративного суду Романа Зварича, обвинуваченого у хабарництві. Отже, конотонім *"засівальники"* має значення 'судді-хабарники'. Привертає увагу синтактико-стилістичний засіб розкриття інвективного потенціалу власних назв. З одного боку, розглядувана синтаксична конструкція — складнопідрядне протиставно-допустове речення (*"І хоч, ... але..."*), контрадикторна спеціалізація якого полягає у вираженні протиріччя. З іншого — конотонім вжито у компаративемі, яка посідає важливе місце серед мовних одиниць, що виконують прагматичну функцію. Висловлення з наявною в ньому компаративною конструкцією становить собою специфічну модель думки, основною ланкою в якій є наявність асоціативних відношень [18: 15]. Відповідно порівнянню

властиве виявлення додаткових конотацій. В даному випадку ефект порівняння посилено протиставними відношеннями між компарантом *Ви* і компаратором “засівальники” (*Ви vs знамениті на всю планету львівські “засівальники” у мантіях Феміди*), при цьому форма множини конотоніма є потужним стилістичним засобом іронії. Інвективний потенціал конотоніма “засівальники” посилено вживанням лапок. Функція лапок як засобу відчуження особливо яскраво проявляється, коли в лапки беруться ярлики [2: 19].

Деструктивний аспект інвективи про соціальний статус має три семантичні вектори: 1) приналежність до певної соціальної спільноти; 2) приналежність до історично сформованих територіальних утворень; 3) приналежність групи взаємодіючих індивідів до тих чи інших соціальних інститутів. Агресивні мовленнєві дії, мотивовані приналежністю інвектума до певної соціальної спільноти, покликані боротися з такими негативними явищами, як надмірна політизація етнічності: “*Вже іноді їй здавалося, що насправді неграми є не ті, кого принижують десь там у далекому світі, а чорним негром є вона сама у своїй білій країні... з оцими вічними нестачами й мізерною пенсією, з тісною (двадцять чотири квадратні метри) квартирою-“хрущобою”, з неможливістю дати раду дитині-каліці*” (“Мама Маріца”) [15: 20]; зростання етноцентризму: “*Якщо він “западенець” — раджу гостя кучерявим не називати, навіть коли його кучма нагадує кучму сусідського квартиранта із Зімбабве*” [14: 82]. У даному випадку лапки як один із засобів інвективного синтаксису відносять зневажливе називання жителів Західної України в опозиції “свій — чужий” до сфери “чужого”, тобто така номінація є неприйнятною, неетичною для етносвідомості нарратора. У першому реченні ця дихотомія експлікується ще й на лексичному рівні “чужі” — *ті, десь там у далекому світі* і “свої” — *вона сама у своїй*, з оцими і посилюється вживанням антонімів *чорний — білий*, плеоназму *чорний негр*. Серед засобів інвективного синтаксису спостерігаємо фігури протиставлення: “*неграми є не ті, кого принижують десь там у далекому світі, а чорним негром є вона сама у своїй білій країні*”, градації: “*з оцими вічними нестачами й мізерною пенсією, з тісною... квартирою-“хрущобою”, з неможливістю дати раду...*”. До інвективної тактики можна віднести позбавлення інвектума імені, вживання замість нього займенника. Морально-етичний бік соціального статусу коханки, як правило, не викликає дискусійних оцінок: соціум засуджує жінок, які захоплюються стосунками з одруженим чоловіком: “*Ну, не так собі, як кажуть наші*

брати, що претендують на старшість, з бухти-баракти, а тоді, коли зачете лише Вам відомими рецензорами небезпеку стороннього втручання у Ваше життя **Іншої**” [14: 103], навіть більше — суспільство таврує їх, асоціюючи з найтемнішими сторонами буття: “**І хай Його нечиста сила** годує, пере шкарпетки і спить з ним, якщо Він не зрозуміє, що злостити Вас не слід!” [14: 133]. Не викликає сумніву інвективна сила лексичних засобів безіменності і перифразу. Підвищена емоційність та експресивність окличних речень у поєднанні з однорідними предикатами-імперативами *хай годує, пере, спить* також сприяють утворенню інвективного змісту висловлювання. Імперативні речення є комунікативними одиницями, за допомогою яких інвектор передає своє волевиявлення. Приналежність інвектума до певної соціально-професійні групи, трудового колективу у фокусі наступного інвективного висловлювання: “*Ваше вміння побудувати хоча би щось, а хай навіть кулінарний курінь для щастя, дасть йому точний знак, що Ви прийшли в його життя не з траси, де полюють водії TIRів, а налаштовані на взаємини серйозні, тривалі*” [14: 78]. Негативно-оцінна лексема *полюють* — натяк на тваринне начало в інвектумі. Словосполучення апелятив *водії* + конотативний прагмапоетонім *TIR* наділене, отже, інвективними смислами. В ілюстрованому випадку спостерігаємо такий засіб інвективного синтаксису, як антитеза, що посилює прагматичну спрямованість конструкції.

Інвектива про ментальний рівень інвектума відтворює, зокрема, його рівень інтелекту, причому ознака, за якою здійснюється інвектива про інтелектуальні особливості людини — “відсутність розуму”. У художньому дискурсі Марії Матіос репрезентація ментальних характеристик (розумових здібностей) інвектума може бути пов’язана з гендерними відмінностями: “—...А я питаю її: “*Душко солоденька, продавище, а що ці чоботи такі дорогі?*” /— *А вона як визвіриться на мене: “Ви що, вуйку, з Паркалаби чи неграмотні? Не видите, що на одному чоботі написано 8 рублів і на другому 8. Платить 16 рублів та й чиста година, бо ще на базу маю їхати...*” [14: 172]. Вербалізація рівня інтелектуального розвитку жінки відображає особливості етносвідомості, пов’язані з уявленням, “що в повсякденній свідомості жіночий розум протиставлено чоловічому як “недо-людський”” [19: 267]. Тваринну природу жіночого актуалізує негативно-оцінна лексема *визвіриться*, вкладає в уста чоловіка. Топопоетонім *Паркалаби* є онімизованим перифразом до топопоетоніма *Молдова*: з історичних джерел відомо, що в долині р. Черемош (мала Батьківщина Марії Матіос — **Н. Б.**) ад-

міністративні одиниці Молдавії було позначено як “паркалаби” [20: 66]. Таким чином, топопоетонім *Молдова* виступає символом, “лейблом” низького соціально-економічного та інтелектуального статусу. Відповідно okazіональний конотативний топонім *Паркалаба* має значення ‘нерозумний, дурнуватий’.

Отже, сукупність стереотипів національно-культурного світобачення, що здатні акумулювати поетоніми, уможливило набуття пропріальними одиницями інвективних інтенцій. Головною причиною виникнення інвективного смислу у висловлюваннях, що містять поетоніми, вважаємо збагачення пропріативів референтними конотаціями, що органічно злилися з конотаціями емоційно-експресивного плану. Вживання дейксисів *якийсь, чийсь, той, цей, свій*, плюраля поетонімів є специфічними граматичними засобами реалізації інвективної тактики. Графічне, пунктуаційне та шрифтове оформлення, що є маркерами поетонімотворчості Марії Матіос, — факультативні засоби вираження інвективності.

Запропонована стаття, звісно, не може претендувати на повноту висвітлення проблеми. Перспективність подальшого дослідження вважаємо у деталізації типології інвектив, а також у вивченні інвективного синтаксису, що передбачає розгляд основних синтаксичних засобів, для яких характерним є інвективний потенціал, встановлення семантичної специфіки синтаксичних конструкцій у художньому дискурсі Марії Матіос.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Форманова С. В. Жанрово-стильові особливості інвективи / Світлана Вікторівна Форманова // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. — К. — Ніжин : ТОВ Видавництво “Аспект — Поліграф”, 2007. — Вип. XII : Лінгвістика і літературознавство. — С. 33—43.
2. Завражина Г. В. Мовленнева агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис... канд. наук зі спеціальності 10.02.02 — російська мова / Ганна Вікторівна Завражина. — Київ, 2008. — 29 с.
3. Коряковцев А. В. Инвективность как функционально-семантическая категория русского языка: автореф. дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.01 / Андрей Валерьевич Коряковцев. — Кемерово, 2009. — 27 с.
4. Позолотин А. Ю. Инвективные обозначения человека как лингвокультурный феномен: На материале немецкого языка: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19 / Андрей Юрьевич Позолотин. — Волгоград, 2005. — 19 с.

5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Частина II. Функціонування власних назв / Михайло Миколайович Торчинський. — Хмельницький, 2009. — 374 с.
6. Солнцева Н. В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Наталья Владимировна Солнцева. — Омск, 2004. — 220 с.
7. Остроушко Н. А. Проблема речевого воздействия в рекламных текстах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Н. А. Остроушко — М., 2003. — 24 с.
8. Дука Л. И. Прагматический потенциал онимов и способы его актуализации в тексте: дис... канд. филол. наук: 10.02.02 / Людмила Ивановна Дука. — Запорожье, 2002. — 238 с.
9. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. — 2-е изд. — М.: Наука, 1988. — 192 с.
10. Форманова С. В. Гендерний аспект української інвективи / Світлана Вікторівна Форманова // *Ukrainica IY. Soucasna Ukrainistica. Problemy jazika, literatury a kultury* : Sbornic vedeckych clanku. Z mezinarodni konference V. Olomoucke symposium ukrajiniistu stredni a vychodny Evropy Olomouc 26 –28. srpna 2010. — OLOMOUC: Univerzita Palackeho v Olomouci, 2010. — P. 341– 346.
11. Заложная И. В., Лаврик Э. П. Языковая игра как средство создания имплицитной инвективы (синтаксический аспект) / И. В. Заложная // *Вестник Ставропольского государственного университета*. — 2010. — № 66 [1]. — С. 178–185.
12. Михалькова Е. В. Прагматика и семантика инвективы в масс-медийном дискурсе : на материале русских и американских комедийных телешоу: автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.20 / Елена Владимировна Михалькова. — Тюмень, 2009. — 21 с.
13. Becker H. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance* / Howard Becker. — New York: The Free Press, 1963.
14. Матіос М. Кулінарні фіглі [Текст] / М. Матіос. — Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2009. — 264 с.
15. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца — дружина Христофора Колумба [Текст] / Матіос М. — Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2008. — 64+48 с.
16. Матіос М. Нація [Текст] / М. Матіос. — Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2007. — 256 с.
17. Хлистун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Валентинівна Хлистун. — Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2006. — 20 с.
18. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Леся Василівна Прокопчук. — Вінниця, 2000. — 197 с.
19. Телия В. Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. — М.: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
20. Балух О. Польсько-молдавська війна 1497–1499 рр. / Олексій Балух // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. — Випуск 9. — 2008. — С. 57–66.